

प्रतिमा इंगोले यांच्या पार्टटाईम मधील शैक्षणिक जीवनजाणीव

डॉ. पंढरी डोईफोडे

सहयोगी प्राध्यापक, संत भगवानबाब कला महाविद्यालय, सिंदखेडराजा

प्रतिमा इंगोले यांनी 'बुढाई' व पार्टटाईम ' ह्या दोन ग्रामीण कादंबऱ्या लिहून कादंबरी क्षेत्रात आपले स्थान पक्के केले आहे.' बुढाई मध्ये एका खेड्यातून शहरी भागात येणाऱ्या ग्रामीण स्त्रीचे चित्रण त्यांनी केले आहे. तर ' पार्टटाईम' या दुसऱ्या कादंबरीमध्ये सुशिक्षित असून, महाविद्यालयामध्ये अंशकालीन नोकरी करणाऱ्या ग्रामीण भागातून शिक्षण घेतलेल्या एका स्त्रीची हृदयद्रावक कहाणी वर्णन केली आहे. पुरुष आणि स्त्री यांच्यामधील अंतर कमी न होता ते कसे वाढत चालले आहे. सुशिक्षित असूनही स्त्रीकडे पाहणारा अधिकारी आपल्या माणुसकीला कसा पारखा होतो, याचे वर्णन लेखिका करतात. स्त्रियांकडे बघण्याचा पुरुषांचा दृष्टिकोन आणि शिक्षणक्षेत्रातही नोकरी करताना स्त्रियांची केली जाणारी कोंडी, कुचंबना यांचा अनुभव अनुराधाने घेतलेला असतो.

प्रामाणिक माणसांचा छळ निमूटपणे पाहणारा समाज आणि शिक्षणक्षेत्रातील कामचुकारांची बजबजपुरी हा विषय ' पार्टटाईम' मध्ये प्रामुख्याने येतो. ग्रामीण स्त्री लेखिकेने लिहिलेली ही कादंबरी ग्रामीण भागाशी संबंधित आहे. ग्रामीण स्त्रीच शोषित नसून सुशिक्षित झालेली स्त्रीही शोषित असू शकते. हे चित्रण कादंबरीत येते. " हळूहळू शहरे बदलली, तसे गावही. तेथली तरुण मुले-मुली शिकून बाहेर आलीत. मुलीही शिकून शहरात नोकरी करू लागल्या. या बदलत्या पार्श्वभूमीवर ही ' पार्टटाईम ' कादंबरी बेंतलेली आहे. ती पूर्णतः ग्रामीण नाही, ना शहरीही! सरमिसळ झालेल्या विचारांची ती शिक्षणक्षेत्रातली ज्वलंत विचारांची कादंबरी आहे. मानवी मनाचा तळ गाठून जीवनाच्या भल्याबुर्या बाजूंचे चित्रण करण्याऐवजी प्रतिमा इंगोले यांनी शिक्षण क्षेत्रातील भ्रष्टाचार, तेथील अधिकारी व्यक्ती, तेथे होणारे स्त्रियांचे शोषण यांवर नेमके बोट ठेवले आहे.

ग्रामीण साहित्यप्रवाह हा मराठी साहित्याचा मध्यवर्ती प्रवाह मानला जात आहे. त्या अनुषंगाने ग्रामीण साहित्यात नवनवीन विषय येत आहेत. खेड्यात राहून मोलमजुरी करणारी स्त्री, तिचे दुःख, शोषण हे विषय अनेक कादंबऱ्यांत आले. प्रतिमा इंगोले यांनी ग्रामीण भागातीलच शिक्षण घेऊन नोकरीत येणाऱ्या अपयशामुळे नवनिर्मिती करणारी अनुराधा वर्णन केली आहे.

ग्रामीण भागातून शिक्षण घेणारी अनुराधा आपल्या कामात प्रामाणिक राहते. त्यामुळे महाविद्यालयात तिच्याविषयी आपुलकी असते. अनुराधामुळेच महाविद्यालयाची उपस्थिती वाढते. अनुराधाच्या निरागस, निर्व्याज, निः स्वार्थी प्रेमामुळेच ती महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांमध्ये सन्माननीय

ठरते. पण हेच वास्तव प्राचार्यांना मात्र न सोसणारे असते. त्यामुळे ते तिला नेहमीच त्रास देण्याचा प्रयत्न करतात.

अनुराधा ही संसारिक स्त्री असल्यामुळे तिला घरचीही कामे असतात. तरीपण ती कॉलेजचे काम प्रथम करते ती. एक अंशकालीन प्राध्यापक असल्यामुळे तिच्या तिच्या असहाय्यतेचा फायदा पुरुष मंडळी कसा घेतात याचे सूक्ष्म चित्रण लेखिकेने केलेले आहे. जवजाळ संरांना सांगूनही ते प्राचार्यांकडे तिची तक्रार करतात. त्यामुळे अनुराधाला त्रास सहन करावा लागतो. बदलत्या विचाराच्या सुशिक्षित स्त्रीला आजही पुरुषांकडून मानसिक त्रास सोसावा लागत असल्याचे दिसून येते.

अनुराधा कॉलेजला रजेचा अर्ज देऊन सुट्टीवर राहते. पण प्राचार्यांना न विचारल्यामुळे ते तिच्यावर राग काढतात आणि तिची बिनपगारी रजा लावतात. किरकोळ रजा शिल्लक असतानाही बिनपगारी रजा लावल्यामुळे ती अगतिक होते. पार्टटाईम प्राध्यापक आणि फुलटाईम प्राध्यापक असा फरक लेखिका दाखवतात. प्राचार्य टाले यांचा अनुराधाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन वेगळा असतो. अनुराधा मात्र त्याला प्रतिसाद देत नसल्यामुळे ते तिला जाणीवपूर्वक नोकरीतून काढण्याचा प्रयत्न करतात. पाच वर्षे सेवा करूनही शेवटी जागा राखीव झाल्यामुळे अनुराधाला काही करता येत नाही. अधिकाराचा वापर हा स्त्रीच्या स्त्रीत्वाशी संबंध जोडण्यासाठी करण्याचा प्रयत्न प्राचार्य करतात. प्रथमवर्ग अधिकारी असूनही अंतःकरणातील किळसवाणे विचार करून कलंकित होतात. स्त्रीला कोणत्याही ठिकाणी नोकरी करणे पुरुषी नजरेमुळे कसे कठीण झाले आहे, हे अजब वास्तव प्रतिमा इंगोले वर्णन करताना दिसतात.

शिक्षण क्षेत्रातील घसरत चाललेली नैतिकता लेखिका दाखविताना. निगरगट्ट माणसेच या क्षेत्रात प्रवेश मिळवतात व टिकूनही राहतात. त्यामुळेच अनुराधासारख्या प्रामाणिक स्त्रीला त्याच्यासमोर हार पत्करावी लागते. शिक्षण क्षेत्रात प्रामाणिक माणसं टिकू शकत नाहीत ही शिक्षण क्षेत्रातील बोकाळलेली अधोगती अनुराधाच्या चित्रणाने लेखिका वर्णन करतात.

अनुराधाच्या वाढत्या वर्चस्वामुळेच प्राचार्य तिला नोकरीतून कमी करण्याचा प्रयत्न करतात. अनुराधाचा नवरा नोकरीवर असल्यामुळे तोही तिला नोकरी करण्यास विरोध करतो. पण तरीही अनुराधा शेवटचे आचके घावेत तशी ती आपल्या नोकरीबाबत प्रयत्न करते. पाण्याबाहेर काढलेल्या मासळीसारखी विश्वासघाताचे दुःख जिद्दारी झोंबून ती तळमळत राहते. साहेबांशी आपण नेहमीच चांगले वागतो, पण तरीही त्यांनी आपल्याला धोका दिला, त्यामुळे ती पश्चाताप व्यक्त करते. आपल्याला पोटाचा प्रश्न सतावणारा नसल्यामुळे आपल्या ठिकाणी दुसरा एखादा गरजू प्राध्यापक नोकरीवर लागावा, असे ती प्रामाणिक विचार करणारी बदलती स्त्री आहे. त्यामुळे सुमती गोतमारे जॉईन झाल्यामुळे तिला आनंदच होतो. कारण ती बिनलग्नाची राहिली असती. बिन लग्नाची मुलगी आईवडिलांना भार वाटते आणि तिलाही

बिचारीला स्वाभिमानशून्य जिणे जगावे लागते. समाजात साधारण दिसणाऱ्या मुलीला लग्नाच्या बाजारात भाव नाही. त्यामुळे तिला व आईवडिलांना तो अवमान आजही सहन करावा लागतो. स्त्रीही पुरुषाशिवाय समाजात राहूच शकत नाही, हे सत्य मांडण्याचा प्रयत्न प्रतिमा इंगोले करतात. समाजामध्ये अनुराधासारख्या स्त्रियांची उणीव भासते. डॉ. किशोर सानप म्हणतात, “ अनुराधा ही बहुजन समाजाच्या नव्या पिढीचे प्रतिनिधित्व करणारी तरुणी आहे. ग्रामीण जीवनात रुळलेली आहे. ग्राम जीवनाच्या स्वाभाविकतेवर आणि नैसर्गिकतेवर तिचे प्रेम आहे. शिक्षणाने मनुष्य सुसंस्कारित होतो आणि सामाजिकदृष्ट्या एक नैतिक उंचीही मनुष्याला प्राप्त होते, यावर तिचा विश्वास प्राप्त होतो. सुगृहिणी, लेखिका, वक्ता, शिक्षिका, स्त्रीपुरुष समानता मानणारी पापभिरू कार्यकर्ता अशा निरनिराळ्या भूमिकांनी ती समाजात मोकळेपणाने वावरते. स्त्रियांच्या विकासात पुरुषांचा वाटा असतो, ही बाब तिला मान्य असते. तिचा अधिकारी नवराही तिचा सन्मान करणारा असतो. आपल्या ज्ञानाचा लाभ समाजाला व्हावा आणि नोकरी करून नवऱ्याच्या मिळकतीत भर घालावी ही तिची सुसाकांक्षा असते. बदलत्या स्त्रीचे विचार प्रतिमा इंगोले यांनी प्रत्यक्ष अनुभवातून मांडलेले आहेत. स्त्री ही शब्दांवर विश्वास ठेवणारी व प्रामाणिकपणाने आपले काम करणारी असते. परंतु अहंकाराचे विषारी फुत्कार अनेक स्त्रियांना आयुष्यातून ठविण्यास कसे कारणीभूत होतात, याचे चित्रण लेखिकेने केले आहे. अनुराधाही उच्चविद्याविभूषित असल्यामुळे तिला महाविद्यालयात नोकरी मिळते; परंतु प्राचार्यांना ती नकोशी असल्यामुळे ते जाणीवपूर्वक तिला डावलण्यासाठी मुलाखती घेतात; परंतु जेव्हा तिला डावलण्यात येते तेव्हा मात्र अनुराधाचा शब्दावर विश्वास राहत नाही. प्राचार्यांवर जो भाबडा विश्वास ती टाकते; त्याचा चकनाचूर होतो. शिक्षणक्षेत्रातही कोणीच शब्द पाळत नाही व विश्वास ठेवत नाही, याची जाणीव अनुराधाला होते. शिक्षणक्षेत्रात निर्माण होत चाललेला विश्वासघात लेखिका मांडण्याचा प्रयत्न करतात. ज्या क्षेत्राला आदर्श व पवित्र समजले जाते ते क्षेत्रही आता किती खालच्या स्तराला जात आहे, याचे वास्तव चित्रण प्रतिमा इंगोले करतात.

एम. ए. ला क्लास मिळविला असतानाही नोकरी मात्र अंशकालीन असल्यामुळे अनुराधाचा जगण्याचा उत्साहच संपतो; परंतु, तरीही इतरांवर विश्वास ठेवून प्रामाणिकपणाने काम करून ती तो मिळविण्याचा प्रयत्न करते. प्राचार्यांनी धोका दिल्यामुळे आपण कुलगुरूंना विश्वासात घेऊन अन्यायाचे निवारण करू, अशी भाबडी आशा अनुराधा बाळगते. कुलगुरूही पळपुटेपणाचे भाषण देऊन तिचा उत्साहच

संपवितात. आता बदलत्या वास्तवात सर्वच एकमेकांचे दबलेले असल्यामुळे कुलगुरुंसारखी माणसेही हाताखालच्या प्राचार्यांना त्यांची चूक लक्षात आणून देण्याचेही धाडस करीत नाही. मिंधेपणामुळे कोणीच कोणाचा मान ठेवण्याचा प्रयत्नही करीत नाही. पवित्र समजल्या जाणाऱ्या शिक्षणक्षेत्रालाही आता गालबोट लागत आहे, याची वास्तव चित्रण प्रतिमा इंगोले करतात.

अनुराधा एक सुखसंपन्न घरातील स्त्री आहे. नवरा नोकरीवर आर्थिक प्रश्न सुटलेला असतो. आपल्या मेहनतीने मिळविलेले ज्ञान इतरांच्या उपयोगी पडावे म्हणून ती महाविद्यालयात प्राचार्यांच्या शब्दावर विश्वास ठेवून नोकरी करण्याचा विचार करते. आपल्या कर्तव्यदक्षपणामुळे विद्यार्थी तिचा सन्मान ठेवतात. तिच्या तासिकेला बसतात आणि हेच इतर शिक्षकांना सहन होत नाही. ते तिची टिंगल करतात व प्राचार्यही तिला डावलण्याचाच विचार करतात. एखादी स्त्री नोकरी करीत असली की त्यांचे वर्चस्व, त्यांचा कामातील उत्साह, त्यांची हुशारी, त्यांची कार्यकुशलता, त्यांचा आपल्या कार्यालयातील प्रभाव या गोष्टी पुरुषांच्या वृत्तीला डिवचत असतात. त्यामुळेच ते एक सहकारी म्हणून न वागता त्यांचा द्वेष करतात. शिक्षणक्षेत्रातही हेवेदावे, द्वेष, इतरांविषयी असलेली बेईमानी याचेच वास्तव आता तेथे दिसत आहे. हे अनुराधाच्या चित्रणाने लेखिकेने मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

प्राचार्यांच्या शब्दावर विश्वास ठेवून अनुराधा नोकरी करते; पण तेच प्राचार्य संस्थाअध्यक्षांना तिच्या विषयी खोटे सांगून त्यांच्या मनात कलुषित भावना निर्माण करतात. प्रामाणिकपणे काम करणाऱ्यांना क्षणक्षेत्रात आज मात्र स्थान नाही. चमचेगिरी करणारे शिक्षक कितीही अनुपस्थित असले तरी प्राचार्य त्यांची तक्रार अध्यक्षांकडे करीत नाहीत. हांजीहांजी करणाऱ्यांनाच आज सन्मान मिळतो. त्यांचे कोणतेच काम अडत नाही. प्रामाणिकपणाची मात्र येथे दखल घेतली जात नाही. प्राचार्य मात्र सूड उगविण्याचाच प्रयत्न करतात. तिला कमी करण्यासाठी प्रयत्नशील असतात. “ पाच वर्षांच्या प्रामाणिक कामाचे फळ म्हणून नोकरीवर तिची निवड होण्याचा तिचा हक्क डावलण्यात येतो. आपल्यावरील धडधडीत अन्यायाला शब्दरूप देण्याचा अनुराधाचा प्रयत्न म्हणजेच ही कादंबरी आहे. विचार करण्याची क्षमता असणाऱ्या स्त्रीचेच हे चित्रण आहे. '१७ प्रतिमा इंगोले यांच्या कादंबरीतील अशा वैशिष्ट्यपूर्ण स्त्रिया म्हणजेच त्यांचे कादंबरी विश्व. दर्यापूरला राहणाऱ्या लेखिकेच्या वाट्याला मर्यादित अनुभवक्षेत्र आले असले तरी त्यांच्या लेखनात, व्यक्तिचित्रणात आणि अर्थातच स्त्रीचित्रणात एक विकास आढळतो. आपल्या जगण्यातले कुरूपसुरूप अनुभव शब्दबद्ध करता करता स्वतःचे जगणे ही स्त्री तपासून बघते. कादंबरी सजविण्याचाच त्यांचा प्रयत्न नसून समाजातील, शिक्षणक्षेत्रातील कठीण होत चाललेले क्षेत्र साहित्यरूपाने

दाखविण्याचा व त्यात बदल घडविण्याचा त्यांचा प्रयत्न आहे.

ऑफिसमध्ये साहेबांचेच दुर्लक्ष अनुराधाकडे होत असल्यामुळे इतर कर्मचारीही तिचा द्वेष करीत असतात. अनुराधाला जाहिरात देण्याचे सांगूनही कॉलेजचा कारकून मात्र तिला ती देत नाही. एक स्त्री असूनही तिच्या भावनेचा विचार पुरुषीमंडळी करीत नाही. तिला त्रास देण्यातच ते स्वतः ला धन्य समजतात. आजपर्यंत अशिक्षित स्त्रीचाच छळ होत होता; परंतु, आता उच्चविद्याविभूषित असणाऱ्या असंख्य अनुराधासारख्यांचा छळ होत आहे आणि तो निमूटपणे सहन करणारा स्त्रीवर्गही आहे. "स्त्रियांचे अन्यायाचे, दुःखाचे, वेदनेचे दिवस अद्यापही संपले नाहीत हे सांगणारी यातील अनुराधा तिचे व्यक्तिमत्त्व लेखिकेने चांगले चित्रित केले आहे. स्त्रीवरील अत्याचाराचे एक विलक्षण भेदक चित्रण या कादंबरीत बघायला मिळते. "नीतिमूल्यांचा, कार्यकुशलतेचा पराभव होणाऱ्या या काळात अनुराधासारख्या कार्यकुशल स्त्रीला संघर्षाचा सामना करत-करत शेवटी निर्विकारपणे सर्वच सोसावे लागते. ज्याप्रमाणे ग्रामीण स्त्रीला जगण्यासाठी जन्मभर तडजोडी स्वीकाराव्या लागतात, त्याचप्रमाणे बदलत्या काळातही खेड्यातल्या स्त्रीने शिक्षण घेऊन अधिकारी वर्गासमोर, समाजातील प्रतिष्ठित समजल्या जाणाऱ्या लोकांसमोर तडजोडीच स्वीकाराव्या लागतात. त्याशिवाय त्यांच्यासमोर कोणताच पर्यायही नसतो. स्त्रीत्वासाठी जगलेली जुनी पिढी आणि जोखडातून मुक्त होण्यासाठी धडपडणारी नवी पिढी असा हा स्त्रीचित्रणाचा प्रवास प्रतिमा इंगोले यांनी मांडलेला आहे. स्त्री जीवनाबद्दल आस्था व जिद्दाला असल्यामुळेच स्त्री जीवनाचा वेध प्रतिमा इंगोले समर्थपणे घेतात, असे म्हणता येईल.

ग्रामीण साहित्यामध्ये ग्रामीण स्त्रियांचे दुःख, त्यांची अगतिकता व निराधारपणा हाच कादंबरीचा विषय जास्तीत जास्त प्रमाणात मांडण्यात आला. प्रतिमा इंगोले यांनी शिक्षकीपेशांचा जवळून अनुभव घेतल्यामुळे, त्यांनी ग्रामीण भागातीलच शिक्षण घेऊन महाविद्यालयात शिक्षक होण्याचे स्वप्न पाहणाऱ्या सुशिक्षित स्त्रीचे चित्रण करून ग्रामीण कादंबरीला नवीन विषय दिलेला आहे. खेड्यातील स्त्रियांवरच अन्याय होत नसून तो सुशिक्षित स्त्रियांनादेखील सहन करावा लागतो. त्याचा प्रतिकार करण्याची क्षमता असूनही न्यायदान करणारे मिथेपणामुळे न्याय देत नसल्यामुळे तो अन्याय निमूटपणे सहन करण्याशिवाय कोणताच पर्याय नसतो. हे बदलत्या समाजातले नवीन वास्तव प्रतिमा इंगोले यांनी मांडलेले आहे.

स्त्रियांकडे पुरुषमंडळी एका वेगळ्या नजरेने पाहतात. त्यामुळे आपले म्हणणे स्त्रीने नाकारले, तर त्यांना कोणत्या ना कोणत्या प्रकारे त्रास देण्याचा प्रयत्न पुरुषीवृत्तीचा असतो. एक स्त्री म्हणून दुसऱ्या स्त्रीचे दुःख जाणणारी सरलाताई केवळ तोंडकौतुक म्हणून अनुराधाला सहकार्य करतात, पण वेळ आली की, नाकर्तेपणाची भूमिका घेतात. स्त्रीसुद्धा स्त्रीसाठी योग्य न्याय देऊ शकत नाही याची जाणीव कादंबरीमध्ये सहज निर्माण होते. सरलाताईच्या चित्रणाने लेखिका श्रीमंत घरातील स्त्रीचे दुःख मांडण्याचा प्रयत्न करतात. स्थानिक कार्यकारिणीच्या अध्यक्षांची सरलाताई पत्नी, मूलबाळ नसल्यामुळे जीवन जगण्यासाठी दुसऱ्याचे कौतुक करण्याचा त्यांचा छंद होता. त्या छंदामुळेच त्यांच्या स्वभावात औदार्य निर्माण होते. त्यामुळेच अनुराधाला त्या नोकरी करण्याचा सल्ला देतात. तेथूनच अनुराधा नोकरीचा विचार करते. शिक्षणक्षेत्रात शिरलेल्या विकृत, विकारी वृत्तीची तिला कल्पना नव्हती. गुणवत्ता म्हणजेच श्रेष्ठता हेच तिचं समीकरण होतं. त्यामुळे गावात प्राचार्यांची चर्चा होत असतानाही तिने नोकरी करण्याचा विचार केला होता. बदलत्या काळातही स्त्री स्वभाव हा भावनाशील असल्याची कल्पना अनुराधाच्या चित्रणाने लेखिका मांडतात. बिनबुडाचा लोटा म्हणूनच सरलाताई अनुराधाचे काम करतात. प्राचार्यांनी नाकारल्यामुळे त्या काहीच करू शकत नाही. वास्तविक, त्यांनी आग्रह धरला असता तर तिचे काम झाले असते. पण श्रीमंत व सुशिक्षित असूनही न्याय्य हक्क मागण्याची क्षमता स्त्रीमध्ये नाही. एक स्त्री सुद्धा स्त्रीचे सहकार्य करण्याचे धाडस करत नाही. त्यामुळे ग्रामीण स्त्रीचा संसार आणि सुशिक्षित स्त्रीचा संसार यांच्या दुःखात फरक आहे, पण दोघींनाही दुःख आहेच.

पूर्वी आणि आजही पुरुषांना किंवा समाजाला स्त्रीचा विकास खुंटला तरी चालतो, परंतु तिचा संसार मोडलेला चालत नाही. स्त्री म्हणजे घरातील बंदिस्त जीव. तिने मुलांना सांभाळावे, घरकाम करावे, हे जुनेच विचार आजही कायम आहेत. अनुराधाला जिल्ह्याच्या ठिकाणी फुलटाईम नोकरी मिळत होती. पण आपल्या संसाराचं खोबरं होईल म्हणून ती नोकरी करित नाही. घरातील संस्कारही लहानपणी तिच्यावर तसेच होतात. पुरुषांची सेवा करण्यातच स्त्रिला धन्यता वाटते. शिक्षणाने कोणताच फरक त्यांच्या स्वभावात पडणारा नसतो. सरलाताईनाही हेच अपेक्षित होते. स्त्रियांचे संसाराचे विचार जोपर्यंत बदलत नाही तोपर्यंत त्यांना न्याय देण्याचे कोणीच धाडस करणार नाही हे समाजातले धगधगते वास्तवचित्रण वाचकांसमोर प्रतिमा इंगोले दृश्य स्वरूपात उभे करतात.

आज समाजामध्ये सुशिक्षित असो की, अशिक्षित, पुरुषांचा स्त्रियांकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदललेला नाही. स्त्रीला इतरांसमोर बोलण्याची मुभाच समाज देत नाही. स्त्रीसाठी फक्त वडील, भाऊ, नवरा

व मुलगा याव्यतिरिक्त दुसरे नाते समाजाने ठेवलेले नाही. इतरांसोबत बोलले की समाज एका वेगळ्याच नजरेने स्त्रीकडे पाहतो. जवळजवळ कधीतरी तिला समाजातूनही बहिष्कृत व्हावे लागते, त्याची जाणीव सुशिक्षित असणार्या अनुराधाला होती. त्यामुळे तिने आपले महाविद्यालयातील संबंध परिस्थितीसमोर न झुकता सोयीनुसारच ठेवले आणि त्याचमुळे तिला शेवटी नोकरीला मुकावे लागले. अनुराधाच्या रूपाने लेखिका वर्णन करतात की, स्त्रीला पैसा, प्रतिष्ठा आणि पद यांपेक्षाही स्वतःचे स्त्रीत्व सांभाळणे अधिक मोलाचे वाटते. अनुराधाही एका साध्या नोकरीपुढे स्त्रीत्वाला कलंक लागू देत नाही. ग्रामीण सुशिक्षित बदलत्या विचाराच्या स्त्रियांचे ती प्रतिनिधित्व करणारी ठरते.

प्राचार्यांना प्रशासकीय अधिकार असल्यामुळे संस्थाही त्याला आपल्या सदसद्विवेकबुद्धीचा विचार करून जाब विचारू शकत नाही. त्यामुळे प्राचार्यांची भडवेगिरी न करणार्यांना कॉलजमध्ये त्यांचा त्रास सहन करावा लागतो किंवा नोकरीलाही मुकावे लागे. हे आजचे शिक्षणक्षेत्रातले वास्तव प्रतिमा इंगोले यांनी मांडलेले आहे. लेखिका म्हणतात की, सरकार जसे कर्मचार्याधीन झाले आहे, तशाच संस्थाही कर्मचार्याधीनच झाल्या आहेत. कारण संस्थाप्रमुखांना स्वतःचे प्रमुखपण महत्त्वाचे वाटते. त्यामुळेच ते कर्मचार्यांवर अवलंबून राहतात. 'पार्टटाईम' ही कादंबरी महाविद्यालयातील कार्यपद्धतीचा लेखाजोखा मांडणारी ठरू शकते. ग्रामीण लेखिकेचा वास्तव मांडण्याचा पिंडच असल्यामुळे प्रतिमा इंगोलेही त्याच दिशेने लेखन करताना दिसतात. अनुराधाच्या मनात साहेबांविषयी निराकार, निरागस, निर्वाज्य असे प्रेम असते; पण साहेब मात्र आसक्तीच्या नजरेतून तिच्याकडे पाहतात. त्यांना हवे असणारे संबंध ठेवले असते, तर आज ही पाळी आपल्यावर आली नसती. पण एक पातिव्रत्याचा सन्मान केल्यामुळे तिला आनंदही होतो. पुरुषांच्या पुरुषी अहंकाराला बळी न पडता आपल्या कामात कर्तव्यदक्ष राहणारी अनुराधा नव्या पिढीला प्रेरणा देणारी ठरते. नवऱ्यावरील प्रेमाची, जिव्हाळ्याची, आदराची जात वेगळी आणि साहेबांविषयीच्या जिव्हाळ्याची, आदराची जात वेगळी असल्याची जाणीव अनुराधाला झालेली असते. समाजात स्त्रीपुरुषांचे एकच नातं प्रचलित आहे आणि ते म्हणजे पुरुष श्रेष्ठ आणि स्त्री कनिष्ठ त्यामुळेच प्रत्येक पुरुषाला स्त्रीचे आपण दिलेल्या प्रत्येक आदेशाचे पालन करावे असेच वाटते. गुरुशिष्यिणीच्या नात्याकडेही समाज निकोपपणे पाहू शकत नाही. हे सामाजिक वास्तव लेखिका मांडताना दिसून येतात. पुरुष बॉसच्या अत्याचाराला अनेक स्त्रियांना बळी पडावे लागते. ती बिचारी ओरडूही शकत नाही. पूर्वीची मजूर स्त्री तिला पसंत नसलेल्या शेतात जात नव्हती. पण नोकरीचे तसे नाही, म्हणजेच स्त्री शिकली तरी पूर्वीच्या

मजूर स्त्रीच्या वाट्याला येणारी अगतिकता तिच्याही वाट्याला येत आहे. उलट तिची अधिक कोंडी होत आहे. " शिक्षणक्षेत्रात काम करणाऱ्या अनुराधाच्या मनाचा मागोवा घेत समाजाच्या मानसिकतेला छेद देणारे भीषण समाजवास्तव लेखिकेने कादंबरीतून उभे केले आहे." प्राचार्यांचा आणि सहकार्यांचा प्रारंभीचा दृष्टिकोन सकारात्मक असतो. परंतु, तिच्या शिकविण्याची, लोकप्रियतेची ख्याती जशी जशी वाढत जाते तसे तसे तिच्यावर अनेक दुर्धर प्रसंग ओढवतात. तिच्या प्रत्येक सकारात्मक कृतीकडे पाहण्याचा सहकारी लोकांचा दृष्टिकोन पूर्णपणे नकारात्मक होतो. नोकरीची कारकीर्द पारदर्शक ठेवण्यासाठी तारेवरची कसरत करते व आपल्या व्यक्तिमत्त्वाच्या उभारीलाही मुक्तते. अनुराधाचा बाणेदारपणा आणि तिच्या व्यक्तिमत्त्वांची उभारी निर्देशित करताना असूया आणि मत्सराने पेटलेला पुरुषी अहंकार तिचे भावविश्व कुस्करून टाकतो, हीच एक केंद्रीभूत बाजू या कादंबरीतून अधिक स्पष्टपणे पुढे येत असल्याचे दिसते. प्रतिमा इंगोले यांची ' पार्टटाईम' ही पंचवीस प्रकरणांची कादंबरी आद्य शिक्षिका सावित्रीबाई फुले यांना अर्पण केली आहे. सावित्रीबाईंना समाज परिवर्तन घडविण्यासाठी संकटांना सामोरे जावे लागले. त्याचप्रमाणे अनुराधालाही नोकरी करताना सुशिक्षित पुरुषांच्या अहंकाराचा सामना करावा लागला. दोघींनाही संघर्षाचा सामना करावा लागला. फरक फक्त एवढाच की, सावित्रीबाईंना अशिक्षित समाजाला दिशा देण्यासाठी आणि अनुराधाला सुशिक्षित लोकांच्या स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टिकोनात बदल घडविण्यासाठी. परंतु अशाही संकटमय परिस्थितीत अनुराधा डगमगलेली नाही. सावित्रीबाईंनी ज्याप्रमाणे संयमाने परिवर्तन घडविले त्याचप्रमाणे तिने संयमानेच स्त्रीत्व सांभाळले. समाजामध्ये बाह्य परिवर्तन घडले असले तरी अंतर्दामी मात्र बदल झालेला नाही. हेच प्रतिमा इंगोले यांना दाखवायचे आहे. सुशिक्षित समजणाऱ्या पुरुषांना आपण करतो त्या कृत्याची जाणीव करून द्यायची आहे. पुरुषांच्या सहवासात फुलणारी, संसाराच्या दावणीला जखडली गेल्याने बिचारी ओरडूही शकत नाही. पूर्वीची मजूर स्त्री तिला पसंत नसलेल्या शेतात जात नव्हती. पण नोकरीचे तसे नाही, म्हणजेच स्त्री शिकली तरी पूर्वीच्या मजूर स्त्रीच्या वाट्याला येणारी अगतिकता तिच्याही वाट्याला येत आहे. उलट तिची अधिक कोंडी होत आहे. " शिक्षणक्षेत्रात काम करणाऱ्या अनुराधाच्या मनाचा मागोवा घेत समाजाच्या मानसिकतेला छेद देणारे भीषण समाजवास्तव लेखिकेने कादंबरीतून उभे केले आहे." प्राचार्यांचा आणि सहकार्यांचा प्रारंभीचा दृष्टिकोन सकारात्मक असतो. परंतु, तिच्या शिकविण्याची, लोकप्रियतेची ख्याती जशी जशी वाढत जाते तसे तसे तिच्यावर अनेक दुर्धर प्रसंग ओढवतात. तिच्या प्रत्येक सकारात्मक कृतीकडे पाहण्याचा सहकारी लोकांचा दृष्टिकोन पूर्णपणे नकारात्मक होतो. नोकरीची कारकीर्द पारदर्शक ठेवण्यासाठी तारेवरची कसरत करते व

आपल्या व्यक्तिमत्त्वाच्या उभारीलाही मुकते. अनुराधाचा बाणेदारपणा आणि तिच्या व्यक्तिमत्त्वांची उभारी निर्देशित करताना असूया आणि मत्सराने पेटलेला पुरुषी अहंकार तिचे भावविश्व कुस्करून टाकतो, हीच एक केंद्रीभूत बाजू या कादंबरीतून अधिक स्पष्टपणे पुढे येत असल्याचे दिसते.

प्रतिमा इंगोले यांची ' पार्टटाईम' ही पंचवीस प्रकरणाची कादंबरी आद्य शिक्षिका सावित्रीबाई फुले यांना अर्पण केली आहे. सावित्रीबाईंना समाज परिवर्तन घडविण्यासाठी संकटांना सामोरे जावे लागले. त्याचप्रमाणे अनुराधालाही नोकरी करताना सुशिक्षित पुरुषांच्या अहंकाराचा सामना करावा लागला. दोघींनाही संघर्षाचा सामना करावा लागला. फरक फक्त एवढाच की, सावित्रीबाईंना अशिक्षित समाजाला दिशा देण्यासाठी आणि अनुराधाला सुशिक्षित लोकांच्या स्त्रीकडे पाहण्याचा दृष्टिकोनात बदल घडविण्यासाठी. परंतु अशाही संकटमय परिस्थितीत अनुराधा डगमगलेली नाही. सावित्रीबाईंनी ज्याप्रमाणे संयमाने परिवर्तन घडविले त्याचप्रमाणे तिने संयमानेच स्त्रीत्व सांभाळले. समाजामध्ये बाह्य परिवर्तन घडले असले तरी अंतर्दामी मात्र बदल झालेला नाही. हेच प्रतिमा इंगोले यांना दाखवायचे आहे. सुशिक्षित समजणार्या पुरुषांना आपण करतो त्या कृत्याची जाणीव करून द्यायची आहे.

पुरुषांच्या सहवासात फुलणारी, संसाराच्या दावणीला जखडली गेल्याने अस्वच्छ होणारी, कधी शब्दांनी होणारे घाव सहन करतांना कोमेजणारी आणि नंतर हळूहळू जिद्दीने स्वतंत्रपणे जगण्याची उमेद बाळगणारी स्त्री प्रतिमा इंगोले यांनी ' पार्टटाईम' मध्ये चित्रित केली आहे. आपले माणूसपण नाकारल्याची वेदना या लेखिकेने बोलकी केली आहे. आयुष्यभर तडजोडी करत जगलेली आणि पुरुषी अहंकाराच्या जोखडातून मुक्त होण्यासाठी धडपडणारी नायिका त्यांनी कादंबरीत रेखाटली आहे.

स्त्री ही फक्त स्त्रीच असते असे मानणार्या या विकृत पुरुषी वृत्तीची कल्पना मात्र अनुराधाला नसते. स्थितप्रज्ञ नजरेनेच तो इतरांकडे पाहत असते स्त्रीही सोशिकवृत्तीची असते. इतरांना सन्मान कण्याची तिची वृत्ती असते. पण तिच्या भावनेला तडा जातो तिच्याकडे वेगळ्या नजरेतून बघितले जाते, तेव्हा मात्र ती त्या सर्वशक्तीनिशी संघर्ष करते. स्त्री ही कितीही संयमी असली तरी सुशिक्षित वर्ग मात्र तिच्या स्त्रीत्वाकडे नजर ठेवून तिला डिचवण्याचा प्रयत्न करतो, हे वास्तव लेखिका मांडतात.

आपल्या प्रामाणिकपणाने अनुराधा कर्तव्य पार पाडते. पण साहेबांना वेगळीच अपेक्षा असल्यामुळे ते मात्र तिच्यामुळे मिळणार्या विकृत आनंदासाठी तडफडतात. त्यांच्या कावेबाजपणाची तिला कल्पना होती. पण दव्यांची टोपली कुठेतरी ठेवावीच लागणार असल्यामुळे शिक्षण घेणारांना

अक्कल वापरून चालत नाही. शिक्षण क्षेत्रामध्ये वाढत चाचलेली ठरविक लोकांची अरेरावी व त्यापासून उच्चशिक्षित लोकांला विशेष स्त्रियांना सोसावा लागणारा अन्याय प्रतिमा इंगोले यांनी मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

माणसाला जगण्यासाठी व समाजात राहण्यासाठी प्रत्येक गोष्टीशी संघर्ष करावाच लागतो. त्यातून होणारी पिळवणूक निमूटपणे सहन करावी लागते. त्याचा प्रतिकार करण्याची क्षमता असतानाही समाजशीलतेचा प्रश्न असल्यामुळे तो करता येत नाही. लेखिका उच्चविद्याविभूषित असणारी अनुराधा व एक मजुरी करणारी स्त्री यांचे दुःख सारखेच असल्याचे सांगतात. अनुराधासारख्या अनेक स्त्रिया खेड्यात व नोकरीत हा अत्याचार सोसत आहेत. उपजीविकेसाठी मानवी प्राण्याला तो सहनच करावा लागतो, हे अनुराधाच्या रूपाने आपल्या लक्षात येते. स्त्रीला कुठेही स्वयंपूर्णता नाही. घरात राहायचे तर वनऱ्याचा मार सहन करावा लागतो. नवरा सोडला तर समाजाचे टोमणे सोसावे लागतात आणि मग अशा परिस्थितीत स्त्रिया नवऱ्याचाच मार सहन करतात. त्यातूनच पुरुषी विकृती वाढीस लागते. कितीही कायदे झाले तरी समाजातील स्त्रीशोषणाचे वास्तव बदलणार नाही, याचा प्रत्यय कादंबरीतून येतो.

स्त्रीने पुरुषावर निराकार, निरामय, निर्व्याज असे प्रेम केले तरीही पुरुष मात्र तिच्याकडे वाईट दृष्टिकोनातूनच पाहतो. अनुराधाही संयमी व समतोल स्वभावाची असल्यामुळेच ती साहेबांना प्रत्यक्षात बोलून दाखवत नाही त्यामुळेच त्यांचा मानभावीपणा वाढतच जातो. आपल्या छोट्याशा अधिकारापुढे साहेब स्त्री एक माणूस म्हणूनही तिची दखल घेत नाही. आज वास्तवात जो वाईट वागेल, चमचेगिरी करील त्यांनाचा स्थान आहे. अनुराधासारख्या संयमी व प्रामाणिक माणसाला समाज जाणीवपूर्वक दूर लोटण्याचा प्रयत्न करतो. जो स्वतःचे कर्तव्य संयमाने पार पाडतो, त्याच्यापेक्षा कामचुकारपणा करून हांजीहांजी करणार्यांनाच मोठी पदे मिळतात, हे अजब सत्य लेखिका दृश्य रूपात मांडतात.

पुरुषांच्या अहंकारी वृत्तीमुळे स्त्रीला आपला मार्ग बदलावा लागतो. शिक्षणक्षेत्रात शिक्षकांचा दबदबा असण्याचे दिवस संपलेले आहेत. त्यामुळे अनुराधा विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन देण्याचे टाळते. एका स्त्रीची परिवर्तन घडविण्याची महत्त्वाकांक्षा केवळ पुरुषी वृत्तीसमोर लोप पावते. अशाच व्यवहारी जगामुळे आज दिवसेंदिवस माणूस हा आत्मकेंद्री बनत चाललेला आहे. विचाराने परिपक्व असणार्या स्त्रीला मात्र स्वतःच्या वागण्यावर विश्वास असतो. त्यामुळे ती डगमगत नाही. अनुराधा ही सुशिक्षित असूनही

तिच्यावर अनेक संकटे येतात; पण ती त्याला संयमाने सामोरे जाते. प्रतिमा इंगोले यांनी वर्णन केलेली सुशिक्षित स्त्री, ही समंजस, सहनशील, स्त्रीत्वाचे भान ठेवून जगणारी, कुटुंबावर, पतीवर प्रेम करणारी, मूकपणे संघर्षाला सामोरे जाणारी, प्रसंगी कठोर होणारी अशी विविधांगी स्वभाव असलेली स्त्री आहे. येणार्या पिढीतील स्त्रीचे ती प्रतिनिधित्व करणारी आहे. त्यांना प्रेरणा देणारी आहे. महाविद्यालयामध्ये एकच पात्रता, काम सारखेच, परंतु पगार मात्र भिन्न आहे. पार्टटाईम असणारा अर्धा पगार घेऊन काम मात्र पूर्ण करतो. शिवाय, त्याला ऑगस्ट ते मार्च अशीच ऑर्डर दिली जाते. पाच महिन्यांचा त्याला पगार मिळत नाही व नेहमीच टेमपररी राहावे लागते. बालमजूर शेतावर कामासाठी गेल्यावर त्याला अर्धाच रोज मिळतो व तो कामही अर्धच करतो. पण शिक्षणक्षेत्रात उच्चविद्याविभूषित असणाऱ्यांकडून काम पूर्ण आणि पगार अर्धा अशाप्रकारे काम करून घेतात. शिक्षणक्षेत्रातील दुरावस्था बालमजुरासारखी असल्याचे सत्य लेखिका मांडतात. एका मजुराएवढाही पार्टटाईम नोकरी करणाऱ्यांना मान नसतो, हे वास्तव लेखिका प्रत्यक्षात दाखविण्याचा प्रयत्न करतात. खाजगी शिक्षण संस्थांमधून शिक्षणापेक्षा इतर गोष्टींचे स्तोम वाढलेले दिसते. अशावेळी ज्या विद्यार्थ्यांसाठी संस्था काढलेल्या असतात, त्यांच्याच हिताचा बळी दिला जातो. त्यामुळे या क्षेत्रात स्त्रियांना घेणे व टिकू देणे संबंधितांना अडचणीचे ठरते. कारण स्त्री स्वभावतः प्रामाणिक असते. पुरुषांना प्रामाणिक काम करणाऱ्या कर्तव्यदक्ष असणाऱ्या स्त्रियां सोबत असलेल्या चालत नाही. त्यामुळे त्यांना कोणत्या ना कोणत्या प्रकारे कमी करण्याचाच त्यांचा उद्देश असतो. कर्तव्यदक्ष व स्वावलंबी असणाऱ्या पुरुषाला इतरांच्या सहवासाची गरज नसते. परंतु त्यांच्या उणिवा व अपुरे ज्ञान झाकण्यासाठी किंवा नवीन निर्णय घेण्याची क्षमता नसल्यामुळे दोन-चार लोकांना सोबत करणे महत्वाचे असते. अशावेळेस स्त्री ही सोबत राहत नाही व ती तिच्या कामात सृजनशीलता घेऊन प्रामाणिकपणा ठेवते. त्यामुळे तिला दुसऱ्याच्या संगतीची गरज नसते. म्हणून शिक्षणक्षेत्रात चमचेगिरी करणाऱ्यांची, अकार्यक्षम असणाऱ्यांची काम करण्याची पद्धती ही टोळी 'रुपाची असते. त्यात त्यांना स्त्री नको म्हणून स्त्रीला अन्यायाचा सामना करावा लागतो. हे वास्तव लेखिका मांडतात.

प्रतिमा इंगोले यांनी पार्टटाईम नोकरी करणाऱ्या स्त्रीकडे गावातील माणसेही तुच्छ नजरेने पाहतात, त्यांना कवडीचाही मान देत नाही, हे वास्तव गहरवार या तरुणाच्या चित्रणाने स्पष्ट केले आहे. अंशकालीन प्राध्यापकांची शोकांतिकाच प्रतिमा इंगोले यांनी 'पार्टटाईम'च्या रूपाने मांडलेली आहे.

शिक्षणक्षेत्रातले हेवेदावे उणिवा त्यांनी मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.प्रतिमा इंगोले यांचे स्थान वेगळ्या उंचीवर आहे व त्याचे कारण हे की त्यांच्या लेखनात उतरणारे ग्रामीण जीवन हे केवळ कल्पनाविष्कार नसून डोळसपणे अनुभवलेले उघड वास्तव आहे. ग्रामीण भागातील चालीरीती, समाज जीवनातील चढाव, उतार त्यांनी जवळून पाहिले आहेत व त्यामुळे त्याचा अस्सलपणा त्यांच्या लिखाणात दिसून येतो. शहरीकरणाचे आक्रमण,आकर्षण कधीही दृष्टीस न पडलेला भरपूर पैसा या सर्वांच्या प्रभावामुळे संपूर्ण ग्रामजीवनास हादरे बसू लागले. माणसाचे अंतर्बाह्य विश्व बदलून गेले. गावपातळीवरील या बदलत्या विश्वाचे चित्रण कादंबरीत येते. वहाडी लोकजीवनाच्या पार्श्वभूमीवरील प्रस्तुत कादंबरीत गोकर्णा,बुढा व सत्तू या कुटुंबाचे जीवन चित्रण म्हणजे गावपातळीवरील दरिद्री, शोषित कुटुंबाचे प्रातिनिधिक रूप आहे. भोळेभाबडे कुटुंब परिस्थितीवर तोडगा काढण्यासाठी शहरात जाते आणि त्यांचे संपूर्ण जीवन व भावविश्वच उद्ध्वस्त होऊन जाते.

खेड्यातून शहरात आल्यावर त्यांना कोणीच जवळ करित नाही.ग्रामीण भागातील आपुलकी गोकर्णाला नवजीवन नगरातील माणसात दिसत नाही. गोकर्णाला एकटेपणाची व परकेपणाची जाणीव होऊ लागते. प्रत्यक्ष जीवनात संघर्ष मात्र गोकर्णालाच करावा लागतो. ' खेड्यातील स्त्रीला शहरातील स्त्रिया लाचार व हलकट समजतात. प्रतिमा इंगोले या खेड्यातल्या स्त्रीचा स्वभाव आणि शहरी स्त्रीचा स्वभाव वास्तव रूपाने मांडतात. डॉ. किशोर सानप म्हणाला," गोकर्णाचे दुःख हे खेड्यातून शहरात येणाऱ्या कष्टकरी कुटुंबाचे प्रातिनिधिक दुःख ठरावे अशी लेखिकेची अपेक्षा आहे. " ग्रामीण स्त्रीचे दुःख हे प्रातिनिधिक ठरवण्यासाठी दुःखाचे जे व्यापक आणि विशाल असे सामाजिक रूप असते ते गोकर्णाच्या चित्रणाने लेखिकेने रेखाटले आहे. जननीला जसा आपल्या मुलांचा लळा असतो तसाच तो जमिनीलाही असतो. अनेक नैसर्गिक आघात सहन करून जमीन पिकते, फुलते. तसेच स्त्री ही सुद्धा जमिनीचाच अविभाज्य भाग आहे, अशी सांस्कृतिक मूल्याची बैठक असलेल्या मूल्यविचार प्रतिमा इंगोले यांनी मांडला आहे. कादंबरीची पार्श्वभूमी व परिसर यात अनेक बारकावे प्रतिमा इंगोले यांनी अचूकपणे टिपले आहेत.' झुलवा ' कादंबरीप्रमाणे घरासमोरील लिंबही येथे व्यक्तिमत्त्व तिचा धारण कादंबरीत बाल करतो सत्तू. स्वभाव बकरीच्या व गोकर्णा व्यक्त, यांची कुत्र्याच्या करते दुःखे. स्त्रीप्रमाणेच पिलाची काळ्या सत्तूच्या मातीची माती मनात दुःखे सृजनशील म्हणून असलेली असते मांडण्यात. लेखिका यशस्वी झालेल्या आहेत " लेखिकेने वापरलेल्या ग्राम जीवनातील प्रतिमा अतिशय समर्पक व अर्थपूर्ण आहेत. त्यांचे कादंबरीचे लिखाण' स्त्रीकेंद्री ' असले तरी स्त्रीवादी नाही याचा प्रत्यय या कादंबरीतून येतो.'१८ सत्तू व गोकर्णा यांची

विचारसरणी पारंपरिकच आहे. स्त्रीच्या जातीला नवऱ्यांशिवाय पर्याय नाही, असा विचार लेखिकेने गोकर्णा व सत्वर लादला आहे. महागाईमुळे त्रस्त होणारे लोकजीवन, शहरी अतिक्रमण, माणसामाणसामधील तणाव असे अनेक पदर या कलाकृतीत शोधता येतात. कादंबरीच्या विविध घटकांचे मिश्रण एकजीवपणे साधण्याचा प्रयत्न लेखिकेने केला आहे. स्त्रीजीवनाच्या परवशतेच्या सर्वांगाने होणाऱ्या कोंडीचे दर्शन या कादंबरीतून घडते. स्त्रियांचे अन्यायाचे, दुःखाचे, वेदनेचे दिवस अद्यापही संपले नाहीत, या भूमिकेवर आणि मनात दाटलेल्या विषादावर ' पार्टटाईम ' कादंबरी लिहिली आहे. तृतीय पुरुषी निवेदनात्मक अशी ही कादंबरी शिक्षणक्षेत्रातल्या भ्रष्टाचारावर नेमके बोट ठेवते. त्याहूनही ती स्त्रीवर होणाऱ्या अन्यायाचीच अधिक असल्याचे दिसते. स्त्रीवादी जाणिव्या व्यक्त करताना त्या स्वाभाविकपणे, सहजपणे लेखिका व्यक्त करतात. स्त्रियांची मनः पूर्वकता, काहीसा हळवेपणा, बरीचशी भावुकता, वास्तवाचे भान या सर्व गोष्टी ' पार्टटाईम ' मध्ये नैसर्गिकपणे, समतोलपणे व्यक्त होतात. शिक्षणक्षेत्रातील सुशिक्षित स्त्रीचे प्रत्ययकारी दर्शन लेखिका चित्रित करतात. कादंबरीचा आकार लहान आहे. पण स्त्रियांवरील शिक्षणक्षेत्रात किती अत्याचार होतो, हे स्पष्टपणे जाणविणारी ही ग्रामीण कादंबरी आहे. वास्तवातले संदर्भ घेऊन, जीवनाचे व्यापक व सखोल दर्शन ही कादंबरी घडविते. लेखिकेने वास्तवातलेच सारे संदर्भ घेऊन स्त्रीची, तिच्या मुक्तपणाची, तिला हव्या असलेल्या स्वातंत्र्याची एक सूचकता दर्शविली आहे. 'पार्टटाईम ' नोकरी करतानाही स्त्री म्हणून अनुराधावर अनेक प्रसंग निर्माण होतात. समीक्षक, वक्ता, लेखिका हे गुण जवळ असतानाही विद्यार्थ्यांच्या हितासाठी अंशकालीन काम करणारी अनुराधा पुरुषी अहंकारामुळे मनातून न खचता आपला निर्णय बदलते. मानवी विचाराचे पावित्र्य नष्ट होत असून स्त्री म्हणून एका वेगळ्या नजरेने पाहणारा सुशिक्षित वर्ग दिवसेंदिवस वाढत चाललेला आहे. त्यापासून अनुराधासारख्या असंख्य नोकरी करणाऱ्या स्त्रिया तो अन्याय मन मारून सहन करीत आहेत. त्याला वाचा फोडण्याची गरज निर्माण होत आहे. कायदे करूनही कोणताच फरक पडलेला नाही. स्त्री आपल्या संसाराची जपणूक करण्यासाठी कायदा माहित असूनही त्याचा आधार घेत नाही. परंतु एक लेखिका असतानाही प्रतिमा इंगोले यांनी न खचता ' पार्टटाईम ' लिहून शिक्षणक्षेत्रातल्या नीचप्रवृत्तीच्या लोकांना आवाहनच केले आहे. प्रत्यक्ष भोगलेलेच वास्तव साहित्य रूपाने लेखक मांडत असतो. असे प्रतिमा इंगोले यांच्या संदर्भात म्हणता येईल.

स्त्रीच्या स्त्रीत्वाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलल्याशिवाय स्त्रीची प्रगती शक्य नाही, हेच सत्य कादंबरीतून निदर्शनास येते. "प्रतिमा इंगोले यांनी 'पार्टटाईम' या कादंबरीतून नोकरी करणाऱ्या स्त्रियांच्या वाट्याला येणारा मानसिक आणि शारीरिक छळ, तसेच स्त्रियांकडे पाहण्याची विकृत दृष्टी आपल्या साक्षात अनुभवाने मांडली आहे. एका स्त्री लेखिकेने आजच्या नोकरी करणाऱ्या स्त्रीच्या समस्यांचे समर्थपणे चित्रण केले आहे." १९ आज पूर्वीइतकी नोकऱ्यांची उपलब्धता सुलभ नाही. सर्वच क्षेत्रात जीव घेणारी स्पर्धा आहे. सर्वच बाबतीत आज झपाट्याने बदल होताहेत. बऱ्याच गोष्टी कालबाह्य ठरताहेत. तरीही कधीकाळी स्त्रियांकडे बघण्याचा पुरुषांचा दृष्टिकोन, त्यांची करण्यात येणारी कोंडी, नोकरी करताना त्यांची होणारी कुचंबणा वगैरे गोष्टींचे दर्शन या कादंबरीतून वाचकांना नक्कीच होईल, याचा, प्रत्यय देणारी ही कादंबरी आहे.

संदर्भ :-

- 1) डॉ.सुलभा हर्लेकर व डॉ प्रज्ञा आपटे, 'आगळेअनुभव विश्व'
(डॉ प्रतिमा इंगोले) दिलीपराव प्रकाशन पुणे प्रथमावृत्ती 2००6
- 2) डॉ. सुलभा 'हर्लेकर शिक्षण क्षेत्रातील भ्रष्टाचाराचे भेदक चित्रण'
तरुण भारत 19 जाने 2००3 (नागपुर) पृ.क्र.5